

'הנה ענין הבדלה הוא בדבר שאינו ניכר ונראה בעין אנושי ההבדל ביניהם, ונתן הש"י בינה בלב כל אחד מישראל להבחין בין קודש לחול. וזה שנאמר ויבדל אלקים – היינו מי שיש לו בינה מבין שיש הבדל אף ששניהם שוים, כגון בין קודש לחול שיום השבת וימי המעשה דומין בגוון, וכן בין ישראל לעמים, וכן בין מים עליונים לתחתונים – היינו בין חשק ותשוקת אהבת ה' ובין חמדת עולם הזה, כדאיתא בגמרא (נזיר כג.) משל לשנים שאכלו פסחיהם, זה שאכל לשם מצוה עליו נאמר כי ישרים דרכי ה' צדיקים ילכו בסו' וזה שאכל לשם אכילה גסה עליו נאמר ופשיעים וכו'.

וזה שנאמר הפוחת לא יפחות משלש והמוסיף לא יוסיף על שבע, ובנן של קדושים אומר אחת – כי מה שמוסיפין לומר הבדלות הוא כאשר לא זכה האדם לרוחב בינתו, להרגיש תוכן ההבדל, צריך לברר לו ההבדלה בראיות, וזה שמביא כל שאר הדברים שהם תלויים גם כן בהרגשות האדם עד שמבין דבר לאשורו, שאף שדומין על הלבוש יכיר בהם הבדלה. וזה שבנן של קדושים אומר אחת – שהוא לא היה צריך לשום ראיה, רק בהשקפה ראשונה מענין זה עצמו שעומד בו היה מכיר ומבין הבדל וחילוק. וזה שאמר מני רבי מנחם בר סימאי, ואמאי קרי ליה בנן של קדושים, דלא אסתכל בצורתא דזוזא – כלומר לא שנקרא כן על שם אבותיו רק מחמת קדושת עצמו שהיה מורגל בהקדושה כמו בן המורגל בקדושת אביו. וזה שאנו אומרים 'בני אברהם... זרע יצחק, עדת יעקב' – שבמדת אברהם אבינו ע"ה אנו מורגלים היינו אהבת הש"י, כמאמר חז"ל (ברכות יז.) רצוננו לעשות רצונך ומי מעכב שאור שבעיסה ושיעבוד מלכיות – אבל באמת הוקבע בלב כל אחד מישראל קדושה עצומה, והוא דלא אסתכל בצורתא דזוזא – שלא היה רואה כלום על הצורה ועל הלבוש רק הבין הפנימיות, לכן אומר אחת, לפי שמיד הכיר ההבדלה בין קודש לחול' (מי השלוח ח"א לקוטי הש"ס).

א. כענין הזה אתה אומר בהבדלה הקצרה של רבי יהודה הנשיא, רבינו הקדוש.

ב. עתוס' ע"ז נ. שלכך ההסתכלות בדיוקן שבמטבע אינה אסורה מדינא אלא מדת חסידות, משום שאין אזהרת 'אל תפנו' שייכת בדבר שרגילים לראותו. ונראה שלרוב קדושתו וטוהר נפשו, הרי לגביו אפילו להסתכל בדבר שימושי כזה הרי זו 'הפנאה'.

דף קה

'לקידוש קובעת ולא להבדלה קובעת. והני מילי לענין מיפסק דלא מפסקינן אבל אתחולי לא מתחלינן'. קצת יש לדקדק בלשון הגמרא, מה שייכות לכך ששבת קובעת לדין התחלה באכילה במוצאי שבת, שלכאורה דין אחר הוא שאסרו חכמים לאכול קודם הבדלה.

הנה מבואר בגמרא להלן (בע"ב) שהבדלה על הכוס לאחר האכילה אינה נחשבת 'מצוה בשעתה' [רק שמכל מקום דוחים אותה לאחר המזון כשאין לו אלא כוס אחת, כי בעלילה כלשהי מאחרים את יציאת השבת, כפרשב"ם]. ומשמע מזה שקבעו מעיקר זמן ההבדלה להיות לפני האכילה. וכן משמע ממה שיש מי שאומר (להלן) 'טעם – לא יבדיל' אלא ימתין עד למחר לפני אכילתו ואו יבדיל – הרי רואים שתקנו הבדלה לפני האכילה.

מכל זה נראה שכשם שתקנו חכמים לקדש על היין במקום סעודה הגם שכבר קידש בתפילה, וטעם הדבר נראה שענין הקידוש הוא ליתן היכר לשבת בסעודה, לומר שאינה סעודת חול רגילה אלא סעודת שבת, ולכן תקנוהו על היין שהוא בא להחשיב את האכילה – כך בדומה לזה תקנת הבדלה על הכוס מלבד ההבדלה שבתפילה, באה להבדיל בין האכילות של שבת לאכילות שמכאן ואילך שהן חול. [והרי שתי מערכות של תיחום קדושת השבת; מערכת אחת העומדת בפני עצמה והיא נעשית בתפילה. ועוד מערכת של קידוש והבדלה השייכת לסעודות האדם, לתחם את השבת בסעודותיה].

והו הטעם לאיסור אכילה קודם קידוש והבדלה גם כשאין חשש פשיעה, כגון בהעמדת שומר או בטעימה בעלמא, דבר שלא מצאנוהו בשאר מצוות – כי ענינם הוא להבדיל בין אכילות השבת לאכילות החול, ע"י שיקדש או יבדיל תחילה. ועל כן מתאים לומר ש'השבת קובעת' לענין התחלה בסעודה, לומר שלאחר יציאת השבת כל סעודה שעושה סעודת חול היא וצריך להוציאה מתחום השבת, כלומר להבדיל מקודם.

'בעא מיניה רבינא מרב נחמן בר יצחק, מי שלא קידש בערב שבת מהו שיקדש והולך כל היום כולו. אמר ליה: מדאמרי בני רבי חייא מי שלא הבדיל במוצאי שבת מבדיל והולך כל השבת כולו, הכא נמי מי שלא קידש בערב שבת מקדש והולך כל היום כולו'. בספר מנחת חינוך (לא, ט) כתב להסתפק בדין זה האם הוא מתורת 'תשלומין' או שמא כך היא המצוה מעיקר הדין, שזמנה כל היום כולו אם לא קידש בכניסתו.

ונפקא מינה לאדם שלא היה ראוי לקדש בכניסת היום ונעשה ראוי אחר כך, כגון שוטה שנשתפה במשך השבת; לפי הצד הראשון, היות ולא היה ראוי בעיקר החיוב – אין לו תשלומין [כמו שאמרו בחגיגה ט ועוד לענין חיגר ביום ראשון ונתפשט ביום שני]. ולפי הצד השני – חייב.

ורצה להשוות דין זה להבדלה, שהרי מהבדלה למדוהו בגמרא לקידוש. ובהבדלה מצינו מחלוקת ראשונים אודות מי שהיה אונן במוצאי שבת, האם מבדיל אחר כך אם לאו (כן נחלקו ר"י ומהר"ם, הובאו ברא"ש ברכות פ"ג ב). ונראה שמחלוקתם תלויה בשאלה זו; האם ההבדלה לאחר מוצאי שבת בתורת תשלומין באה, או כך הוא עיקר זמנה בדיעבד.

ע"ש מה שצייד בדבר. וצ"ע. ולעיל (באות ו) נקט כדבר פשוט שאם לא קידש בלילה, מקדש ביום מהתורה. ולא כמו שצייד בסוף.

וע"ע בב"ח (רעא) שאינו מדין תשלומין אלא עדיין לא עבר זמנו של הקידוש. ובשו"ת חתם סופר (או"ח יז) שכתב לחלק בין הבדלה לקידוש, שבהבדלה זהו דין תשלומין ובקידוש זמנו כל היום. וע"ע בספר ברכת אברהם.

'מדאמרי בני רבי חייא מי שלא הבדיל במוצאי שבת מבדיל והולך כל השבת כולו, הכא נמי מי שלא קידש בערב שבת מקדש והולך כל היום כולו. איתיביה לילי שבת ולילי יו"ט... ואי ס"ד מי שלא קידש... שבת ויו"ט נמי משכחת להו דיש בהן קדושה על הכוס דאי לא קידש מאורתא מקדש למחר'. משמע שנקטו כהנחה פשוטה שאף ביו"ט הדין הוא כשבת שאם לא קידש בלילה מקדש למחר.

ולכאורה היה אפשר לחלק ולומר שיו"ט שונה משבת שאין מקדש בו למחר [ובכך לתרץ הקושיא מהברייתא, שלכך נקטה 'אין בהן קדושה' כי ביו"ט לא משכחת לה אפילו ב'דאי'], שהרי גם בהבדלה אינו מבדיל שלשה ימים לאחר יו"ט. אך באמת הא ליתא, שאף ביו"ט מבדיל למחרת וכמו שצדד הגרעק"א (רצט, ז), וא"כ הוא הדין לענין קידוש. ומכאן סיוע לדבריו.

ובכך יש ליישב השוואת הגמרא קידוש להבדלה, שלכאורה קשה מה ראה מהבדלה ששלושת הימים הראשונים נקראים 'אחר השבת' ומתיחסים אליה, משא"כ בקידוש שצריך 'בכניסתו' והרי היום כבר אינו בכלל הכניסה. אך מכך שאף ביו"ט מבדיל למחר הגם שכבר חלף הלך לו לגמרי [ואף בר"ה דליכא אסרו חג], א"כ מוכח שכך היתה התקנה מעיקרא להשלים ביום שלמחרת למי שלא עשה בלילה, והכי נמי בקידוש.

ועוד יש לומר הלא יש להקשות מדוע אמרו בני ר' חייא 'מבדיל והולך כל השבת כולו' בזמן שאינו אלא עד יום רביעי. אך נראה שהכוונה לומר שבעצם חובת הבדלה חלה כלפי כל רגע ורגע מימי החול, להבדיל בין קדושת השבת לבין החול [וזה כדעת האומרים שאף לאחר מוצאי שבת – מעיקר זמנה הוא ואינו דין תשלומים. ע"ע במובא להלן קו.]. ומצד עיקר דין הבדלה היה מקום להבדיל אף סמוך לכניסת השבת הבאה כי צריך להבדיל בין השבת לבין הרגע הזה, רק מפני שמיום רביעי כבר נחשב כערב שבת הבאה, יש כאן מניעה אחרת מלהבדיל, שכבר נשכח רושמה של השבת שעברה לגמרי. וא"כ לענין קידוש, הגם

שלאחר הלילה כבר אינו 'בכניסתו', אך יש חובה לקדש את השבת על כל רגע ורגע שבה, אף סמוך ליציאתה – ועל כך באה ההשוואה להבדלה, שכל רגע מהשבת מחויבים לקדשו כשם שכל ימות החול טעונים הבדלה משבת. והואיל ובקידוש אין שייכות הסברא שבהבדלה שכבר חלף רושם השבת, לכך חייב לקדש אף סמוך ליציאה.

'מי שלא קידש בערב שבת'. בלשון ר"ל 'ערב שבת' היינו יום ששי [כגון 'מי שטרם בערב שבת יאכל בשבת'; 'ערבי פסחים סמוך למנחה'] ולא ליל שבת. וע' גם בתוס' להלן (קט). שכתבו לגרוס שם 'ליל פסחים' במקום 'ערבי פסחים' לענין עמידה מבית המדרש, מפני שהכוונה ללילה [ויש להעיר על לשון רשב"ם ק"ז: ד"ה והלל 'של ערבי פסחים שחותרם גאל ישראל']. ויש לומר שלכך נקטו כאן 'ערב שבת', להורות שמצוה למהר ולקדש בכניסת השבת דוקא, כפי שדרשו 'זכרהו בכניסתו' (כמו"ש בטשו"ע רע"א, א), ואילו היו אומרים 'ליל שבת' היה במשמע כל הלילה. ואף המקבל עליו את השבת מוקדם ויצא מבית הכנסת מבעוד יום, יש לו לקדש מיד קודם הלילה (כמו"ש כ בשו"ע הגר"ז רע"א, ב).

'כבוד יום וכבוד לילה – כבוד יום קודם'. נראה שעיקר הסברא היא שמצוות התלויות בימים עיקרן ביום ולא בלילה. [וכן נראה ממה שהצריכו (ביומא פ"א, א) ריבוי מיוחד לאזהרה ולעונש לעיניו בליל יום הכיפורים – משמע שעיקר מצוות המועד שייכות ליום. ובכלל, עיקר המצוות המעשיות זמנן ביום ולא בלילה (ע' צדקת הצדיק יז)]. וכמו שופר ולולב שהן ביום בלבד [ושונה אכילת מצה בלילה הוזה שבו יצאנו ממצרים, והוא כיום יאיר]. וכן קריאת המגילה עיקר חיוביה ביום (ע' או"ח תרצ"ב). וכך גם לענין מצוות כבוד ועונג שבת – עיקרם ביום. וע"ע רש"י סוכה מת. ד"ה לרבות לילי; ילקוט שמעוני יתרו רצו. וע"ע כיוצא בזה בשבט הלוי (ח"א קלא, א) לענין ראש חודש. וע' זכר יצחק י"א, ב.

וברשב"ם (כאן ובע"ב) משמע שהעיקר הוא משום סעודת היום מול סעודת הלילה [ולא על שאר כבוד ועונג בשבת]. ואפשר שסברא מיוחדת היא בסעודה משום שמקור חובת שלש סעודות הוא משלש פעמים 'היום' [גם רבי חידקא למד שלש סעודות ביום מהכתוב הוזה, ולא רמז הכתוב סעודת הלילה. ע' שבת ק"ז]. גם יתכן שדימה חיוב סעודה זו כעין סעודת פורים שדינה ביום דוקא כשאר מצוות היום.

ואם היינו מפרשים הטעם שכבוד יום עדיף כענין 'מעלין בקודש ולא מורידין' [ולפי זה היה ענין בדוקא לכבוד את סעודת היום יותר], א"כ היה לומר כן גם בסעודה שלישית, לכבדה יותר מהראשונות. וזה לא שמענו. ואמנם י"ל שלעולם אין יותר מסעודה עיקרית אחת, אך א"כ היה להדר לעשות השלישית עיקרית ולא השנייה. [ועל פי סוד, כתבו חכמי האמת שביום השבת שורה על האדם קדושה עליונה יותר, ולכן צוה האר"ז ל' לטבול גם ביום לקבל תוספת קדושה. וכן שורה קדושה יתרה על המאכלים, שהם כקרוב. עפ"י שם משמואל – נח]. ובספר פרי צדיק (תולדות ב) כתב עפ"י הוזהר (ח"ב פח). שלענין האכילה העיקר סעודת הלילה, ורק לענין המשתה כבוד יום קודם.

(ע"ב) 'אמר ליה: אנא לא חכימאה אנא ולא חזוואה אנא ולא יחידאה אנא אלא גמרנא וסדרנא אנא. וכן מורין בבית מדרשא כוותי. שאני לן בין עיולי יומא לאפוקי יומא; עיולי יומא כל כמה דמקדמינן ליה עדיף ומחבבינן ליה, אפוקי יומא מאחרנינן ליה כי היכי דלא ליהוי עלן כטונא'. יש להבין מליצה צחה זו אשר לא מצאנו כמוה בש"ס, על פי מה שנחלקו החכמים לעיל (קב) במוצאי שבת שהוא יום טוב; רבי יהושע בן חנניה ושמואל ורבה סוברים שהבדלה קודמת לקידוש, ואילו לוי רב ורבנן סוברים שקידוש קודם להבדלה. וסבר רב נחמן בר יצחק כדעה זו, שיש לאחר ההבדלה ככל האפשר ולהקדים את הקידוש.

וזהו שאמר: **לא חכימאה אנא** – אינני סובר כרבי יהושע בן חנניה שאמרו עליו (בבכורות ה:) שהוא

'חכימא דיהודאי', ולא חוזאה אנא – איני סבור כשמואל שהיה חוזה ובקי בכוכבים (ע' ברכות נח: דברים רבה פ"א נצבים). ולא יחידאה אנא – איני סובר כרבה שאמר על עצמו (בב"מ פו.). 'אני יחיד בנגעים, אני יחיד באהלות'. אלא גמרנא – סובר אני כלוי שאמרו עליו (בסנהדרין יז:): 'למדין לפני חכמים – זהו לוי'. וסדרנא אנא – כרב, שעליו אמרו (בחולין קלז:): מאן ריש סדרא דבבל – אבא אריכא, דהיינו רב. וכן מורין בבי מדרשא כוותי' – היינו רבנן שאמרו גם הם קידוש קודם להבדלה (כן מובא בשם הגר"א. וכן כתב בספר אור שמח שבת כט, יב).

'אפוקי יומא מאחרין ליה כי היכי דלא ליהוי עלן כטונא'. מן הטעם הזה כתבו הפוסקים לספור ספירת העומר במוצאי שבת קודם ההבדלה שבבית הכנסת, אבל בליל שבת מקדשים ואחר כך סופרים (תרומת הדשן ס; או"ח תפ"ט, ט). וכן לענין קריאת המגילה בפורים שחל במוצאי שבת (ע' רמ"א תרצג, א ובהגר"א שם). וכן לענין הדלקת נר חנוכה, יש סוברים שהיא קודמת להבדלה מפני אותו טעם – כדי לאחר ההבדלה. אך יש אומרים שהבדלה קודמת לנר חנוכה מפני שהיא תדירה (ע' תרומת הדשן שם; מנהגים לר"י טירנא; או"ח תרפ"א, ב ובט"ז ושאר אחרונים. וע"ע שבט הלוי ח"י פה; פרקי מועדות פרק כז). עוד בענין סברת 'אפוקי יומא מאחרין ליה' – ע' בשו"ת אגרות משה או"ח ח"ד סח ד"ה ומה שכתב.

'שמע מינה המברך צריך שיטעום' – הוא או אחר (כן הוא הסמכת רוב הפוסקים), שאם אינו טועם נראה כמבוזה את המצוה כיון שאינו נהנה ממנה (מהר"ם חלאה); שגנאי הוא לכוס של ברכה שלא יהנה אדם ממנו לאלתר שתהא ברכת 'הגפן' על היין שלא לצורך (רש"י עירובין מ:).

ואם תאמר, לפרש"י מדוע צריך שיטעם, לא יברך 'הגפן' ולא יצטרך לטעום. י"ל שכך היתה תקנת כוס של ברכה מעיקרא, לברך עליה 'הגפן' ואין זו ברכת הנהנין גרידא בשביל הטעימה. ובתור"ד (בעירובין מ) משמע שכל עיקר אמירת הברכה על היין הוא רק כשמברכים עליו 'הגפן', ובלאו הכי אין חשיבות במה שאומרה על הכוס.

ואף על פי שלדברי הירושלמי (מובא בתוס' ועוד) כשאכל מבעוד יום ושתה יין ופורס מפה ומקדש אינו מברך 'הגפן' – שונה שם שבידך על היין מקודם, והרי נאמרה ברכה על יין זה.

ויתכן שזה הטעם שפשוט לפוסקים [כמנהג אשכנז] שבכוס של ברית ביום הכפורים מברכים 'הגפן' ונותנים לתינוק הנימול. והלא אין טעם לברכת הנהנין כשנותנים לתינוק הנולד עתה – אלא שכך צורת כוס של מצוה, ואעפ"י שאין כוס זו נזכרת בגמרא (וכ"כ במנחת שלמה יח. ויש להעיר מדברי ראב"ה (שפג) שכוס של מילה אינה אלא בשביל רפואת האם והילד. וצ"ב).

אכן לפי הראשונים שלא הזכירו אלא הטעם הראשון, שנראה כמבוזה המצוה כשאינו נהנה ממנה, אין לנו הוכחה לתקנת 'הגפן' בכוס של ברכה ושפיר י"ל שהיא ברכת הנהנין גרידא.

והנה כתב רש"י שם שהגנאי הוא אם אינו נהנה ממנו לאלתר. ויתכן שזהו רק לפי טעמו שמברך 'הגפן' אבל לפי הטעם האחר אפשר שאף אם ממתין ושותהו לאחר זמן אין כאן ביוזי. ושוא זהו הטעם למנהג העולם בכוס של ברכה בסעודה שלישית כשחשכה, שאין שותים אותו אלא אחר שמתפלל ומבדיל. והפוסקים כתבו שעדיף שלא להפסיק הרבה אלא להבדיל מיד ולשתות (ע' באה"ל רצ"ט, ר) – אך יתכן שסמכו על כך מפני שאינו מברך 'הגפן' אין כאן ביוזי אם ישתה הכוס לאחר זמן.

ע"ע בכללות הענין בשו"ת הר"ן נב; חכם צבי קסה; שו"ע הגר"ז קצ"ד; אפיקי ים ח"ב ב; פרי יצחק ח"ב יג; שו"ת אמרי יוסר ח"ב קעג.

'טעמו פגמו'. מבוואר בפוסקים (סו"י רע"א) שלא רק לגבי אמירת הברכה אלא גם הטעימה צריכה להיות מכוס שאינו פגום. ואף טעימת שאר המסובים שאינה מעכבת, מ"מ מצוה מן המובחר שתהא מכוס שאינו פגום.

יש להסתפק במה שכתב בשער הציון שכששותים מכוס המקדש אין לחוש שבשתייתו פגם מפני שהכל המשך אחד, האם כן הדין גם כשמוזג מכוסו לכוס אחרת וממנה שותים כמה בני אדם. וכן כשמוזג לכמה כוסות ריקנים, שמא גם זה גידון כשתיה מכוס אחת ואם כן אפילו לאחר שטעם אין זו פגימה. ולפי זה צריך לומר שמה שכתב הרא"ש לשפוך לכוסותיהם קודם שיטעם – היינו דוקא כשיש בכוסותיהם יין פגום, אך לא כששותים מהיין שהיה בכוס של ברכה לבדו. ובש"כ (מה, יא) נקט שבאופן זה נחשב פגום, וצ"ע.

וממה שכתב הרב בשו"ע שלו (קצ"ה) שגם כשכוסותיהם ריקנים ימוזג להם לפני ששותה – אין ראייה לדידן, כי הוא ז"ל סובר שם שאפילו שותים מכוסו ממש נחשב פגום לאחר ששתה. אבל לפי מה שכתב במשנ"ב שנחשבת כשתיה אחת יתכן שה"ה כשנותן לכוס ריקה אחרת.

ישמע מינה טעם מבדיל. אם נפרש טעמו של האומר 'טעם אינו מבדיל' משום שעבר על דברי חכמים ואכל שלא כדין, אין מובן מה הראיה מכאן שהרי כאן התירו לו לכתחילה לאכול קודם הבדלה. אלא הטעם הוא שזמן הבדלה נקבע קודם לאכילה, לא שגם אכל באיסור או בהתר, מכל מקום עבר זמנו וצריך להמתין למחר קודם אכילתו (עפ"י דבר שמואל).

דף קו

רבי יעקב בר אידי קפיד אחצבא פגימא – שאם שתו מהכד, נפגם היין שבתוכו. ויש מי שמפרש: סתם כד עשוי הוא למים, והקפיד שלא למוזג את היין במים שטעם מהם. וכן מובא דין זה בשם רב האי גאון (עפ"י בהגר"א או"ח קפב, ג).

לפירוש זה אין צורך לחלק בין כד לחבית, אלא מר דיבר על כד מים ומר על חבית יין.

אדרבה, עיקר קדושה בלילה הוא קדיש, דכי קדיש תחלת יומא בעי לקידושי – כדרך שבית דין מקדשים המועדים כשואמרים 'מקודש החדש'. וכענין שבית דין מקדשים את שנת היובל ואומרים בתחילתה 'מקודש' (עפ"י פירוש הרמב"ן פר' יתרו כה, מהר"ם חלאוה כאן. וע': 'שיעורים לזכר אבא מרי ז"ל ח"ב עמ' קלח ואילך).

'קדושת שבת קביעא וקימא מצד השי"ת שקידשו בימי בראשית, וכמו שאמרו בפסחים קיז: ואף דשם לענין קביעת זמנו קאי, דאין צריך לקביעת בית דין שאינו תלוי בימי החדש, מכל מקום ממילא משמע גם לענין הקדושה שהרי מיד בימי בראשית נאמר 'ויקדש אותו' – שהש"י קידשו מעצמו, ומכל מקום משניתנה תורה נצטוו ישראל 'זכור את יום השבת לקדשו' – שאף הם צריכים לקדשו מיד בכניסתו משקידש היום, דבתחילת יומא בעי לקדשו כמו שאמרו בפסחים. ואף על פי שעיקר קדושתו מה' בלא פעולת אדם ואתערותא דלתתא כלל, ועל כן נאמר בה בפרשת תשא 'את שבתותי... כי אני ה' מקדשכם' – שהש"י מקדש גם את ישראל על ידי השבת שנתן להם שהוא קודש, ועל ידי שהם שומרי שבת גם הם מתקדשים בקדושת השבת, ונמצא השבת מקדש אותם לא הם אותו... מכל מקום אין זה סותר מצות 'לקדשו' שעל האדם, ואילו היה רק מצד קדושה שמה' לבד הרי היו כל ישראל שוים בהרגשת קדושת השבת, כעם ככהן, וכבר נזכר לעיל שאינו כן רק תלוי כפי עבודת האדם בימי החול. והדבר ידוע גם כן לכל אחד

כל הברכות כולן; פותח ב'ברוך' וחותרם בהן ב'ברוך', חוץ מברכת המצוות וברכת הפירות (שפותח ואינו חותרם מפני שהן קצרות ואין בהן הפסק בדבר אחר, תחינה או ריצוי), וברכה הסמוכה לחברתה (כגון בשמונה-עשרה ברכות) שחותמת בברוך ואינה פותחת (לפי שחתם בראשונה אין צריך לפתוח השניה בברוך. תוס'), וברכה אחרונה שבקריאת שמע (שנחשבת סמוכה לברכה שלפני ק"ש. ערשב"ם ותוס'. וע"ע רשב"א ברכות יא.).

'הטוב והמטיב' שבברכת המזון; פותח בברוך ואינו חותרם בברוך (כי ברכה בפני עצמה היא שנתקנה משום הרוגי ביתר שניתנו לקבורה, וכולה הודאה אחת היא וענין אחד, אע"פ שמאריכים בה קצת. ע' רשב"ם. ויש טעמים נוספים – ע' ברכות מז).

א. נחלקו הראשונים אם 'ברכה הסמוכה לחברתה' היא דוקא כשסמוכה לברכה ארוכה החותמת ב'ברוך' או אפילו הסמוכה לברכה קצרה, פתיחת הברכה הקודמת פטרה את זו מלפתוח בברוך (ערשב"ם ותוס').

ב. ברכת 'אלקי, נשמה...' אינה פותחת בברוך הגם שלפעמים נאמרת שלא בסמוך ל'אשר יצר' – הואיל ואין בה אלא הודאה בעלמא, אבל חותמת בברוך מפני שהיא ארוכה קצת. וכן יש לומר לענין תפילה הדרך ותפילת הגשמים, וכן 'אתה הוא עד שלא נברא העולם...' – שאינן אלא תפילה ושבח (תוס' כאן ובברכות מז; או"ח ה, ג). ויש שכתבו להסמיך 'אלקי נשמה' ותפילת הדרך לברכות אחרות (שו"ת הרא"ש ד, א; טשו"ע קי, ו).

שאר ברכות השחר פותחות כל אחת ב'ברוך', הגם שמנהגנו לאמרן סמוכות – כי בעיקרן ניתקנו כל אחת בנפרד לאחר כל פעולה, פקחת עינים לבישה וכו' (תוס'. וע' בהגר"א או"ח מז, ו). ויש אומרים שברכות קצרות פותחות ב'ברוך' אעפ"י שסמוכות לחברתן, וכגון 'שהכל ברא לכבודו' ו'וצר האדם' כנזכר (רבנו תם).

ברכת 'שתבח' וכן ברכה שלאחר ק"ש – נחשבות ברכות הסמוכות לחברתן, לברכה שלפני פסוקי דזמרה / קריאת שמע [וכן 'יהלודך' שלאחר ההלל]. ואולם ברכה שלאחר הקריאה בתורה פותחת בברוך מפני שבתחילה לא היו מברכים רק הקורא הראשון והאחרון, והרי יש הפסק גדול ביניהם (עפ"י רש"י ותוס') ונתקנו מעיקרא לשני אנשים (ער"ן מגילה כא). ברכת 'בורא נפשות'; התוס' (בפסחים קד): כתבו עפ"י הירושלמי שחותם בה כשאר ברכות ארוכות. ואולם הכרעת רוב הפוסקים שאין לחתום בה בשם.

ברכת גאולה לאחר ההגדה, נחלקו בה תנאים (להלן קטז): אם מוסיף בה דברי תפילה ('כן ה' או"א יגיענו למועדים...') ולכך חותמת בברוך אם אינו מוסיף ואינו חותרם.

ג. ברכות נישואין, הגם שנחשבות סמוכות זו לזו ולכך אינן פותחות בברכות [מלבד הברכות הראשונות, וכן הברכה האחרונה שהיא נאמרת בפני עצמה], אין לחוש מן הדין לחלוקתן לכמה אנשים, שאין זה מבטל דין 'ברכה הסמוכה לחברתה'. וכן המנהג עתה (ע' אגרות משה אה"ע ח"א צד).

ד. הר"ן (בהדושו כאן) כתב שברכות שהן משני ענינים, כגון ברכת הקידוש וברכת הגפן – פותחות ברוך אעפ"י שהן סמוכות. וכן ברכת 'הרב את ריבנו' פותחת בברוך אעפ"י שהיא סמוכה לברכות שלפני הקריאה, כי נתקנה על הגם ולא על קריאת המגילה (ר"ן מגילה כא).

דף קה

קצג. א. מה דין אכילה ושתיה קודם הבדלה – כשהתחיל מבעוד יום וכשלא התחיל?

ב. מי שלא קידש בערב שבת – האם מקדש והולך כל היום כולו?

ג. מי שאין לו אלא כוס יין אחת בשבת, כיצד ינהג?

ד. הנכנס לביתו במוצאי שבת ואין לו אלא כוס אחת – כיצד הוא נוהג בהבדלה ובברכת המזון?

א. אין להתחיל לאכול או לשתות קודם הבדלה. ושנו בשם רבי עקיבא: כל הטועם כלום קודם שיבדיל – מיתתו באסכרה.

בש"ת אגרות משה (או"ח ח"ד סט) כתב בתוך דבריו שאף על פי שאיסור אכילה קודם הבדלה – מדרבנן הוא, כיון שעונשו חמור יש להחמיר בו בספק. ובש"ת אור לציון (ח"ב כא, ח) אין נראה כן.

שתית מים – רב עמרם התיר. וכן נהגו רבנן דבי רב אשי. ורב הונא (עפ"י דברי רבי עקיבא) אסר. הרי"ף פסק להתיר, כרבנן דבי רב אשי. אבל קודם קידוש אסור לשתות אפילו מים (ר"ן, רשב"ם). ואילו ברמב"ם משמע שהקידוש כהבדלה ומותר לשתות מים מקודם. ובשלחן ערוך (רעא, ד רצט, א) נפסק לאסור.

שתית תה או קפה קודם הבדלה – ע' בספר ברכת אברהם.

התחיל מאכילה מבעוד יום – אין צריך להפסיק. אבל התחיל בשתיה (שלא בסעודה) – מפסיק.

א. ישנן דעות (העיטור עפ"י הרי"ף) שגם כשהתחיל בסעודה מבעוד יום צריך להפסיק כשודאי חשכה, אבל המנהג פשוט כסברה ראשונה (שלחן ערוך או"ח רצט, א).

ב. התחילו בסעודה מבעוד יום וגמרו אכילתם וקבעו לשתיה קודם שברכו ברכת המזון – יש מתירים להמשיך לשתות כשיגיע הלילה, שהכל סעודה אחת היא (עפ"י שו"ע הגר"ז רצט, ג). ויש אוסרים (עפ"י מאירי בשם 'ש חולקים'. ושם אף הגר"ז לא התיר אלא לדין שאין לנו עקירת שלחן).

ג. יש מתירים בשעת הדחק להתחיל סעודה שלישית עד שלא עברו י"ג דקות וחצי מהשקיעה, שיש להקל בדרבנן להחשיב בין השמשות לאחר זמן זה. [ואולם אין לאכול יותר מכביצה כל שמתחיל חצי שעה קודם צאת הכוכבים – בגלל איסור אכילה קודם קריאת שמע וערבית] (עפ"י אור לציון ח"ב כא, ח. ונקט שם שאין מועילה העמדת שומר לק"ש דאורייתא. ויש חולקים).

ד. אכל מיני פירות ומגדים בלא נטילת ידיים – צריך להפסיק משחשכה (עפ"י ערוך השלחן רצט, ה). ויש מצדדים באכילת מיני מזונות (ע' שמירת שבת כהלכתה נט הערה מח שהביא מהגרש"ז איערבך שנסתפק בדבר).

ה. יש מהראשונים שכתבו שאין לאכול סעודה שלישית בין מנחה לערבית [שמא ישתה בה מים, ואין לשתות מים באותה שעה] (עפ"י רבנו תם. עתוס' רא"ש ומרדכי). ויש אומרים שאדרבה, טוב יותר לאכול סעודה שלישית לאחר מנחה. וכן נוהגים לכתחילה (עפ"י רמ"א רצא, ב). ואם קשה לו לקיים הסעודה לאחר מנחה, אפשר אף לכתחילה לעשותה קודם תפילת המנחה אם הוא קודם זמן מנחה קטנה, כי סעודה קטנה מותרת סמוך למנחה (עפ"י משנ"ב שם).

ו. כשפוסק להבדיל וכבר שתה יין מקודם – אינו מברך 'בורא פרי הגפן' על כוס הבדלה [והוא הדין אפילו אם לא שתה יין ובא עתה להבדיל על שכר]. ויש אומרים שצריך. והעיקר כסברה ראשונה. אעפ"י כ טוב לכתחילה שלא להבדיל באמצע הסעודה, לחוש לדעה השניה (עפ"י שו"ע רצט, ג מג"א ומשנ"ב).

ב. מי שלא קידש בערב שבת (במזיד או בשוגג. ע' רשב"ם; שו"ת חתם סופר יז) – מקדש והולך כל היום כולו. כן אמר רב נחמן בר יצחק לרבינא ששאלו על כך.

א. קידוש במשך היום, למי שלא קידש בכניסת שבת – נסתפק במנחת חינוך (לא, ו-ט) האם הוא דין תורה [וכן משמע בראב"ד – שבת כט, י] אם לאו. וכן נסתפק האם הוא מתורת תשלומין או שמא זהו מעיקר דין המצוה. ונפקא מינה באדם שאינו ראוי לקדש בכניסת שבת, ונעשה ראוי אחר כך. וצידד לתלות שאלה זו במחלוקת הפוסקים לענין הבדלה.

ב. מי שלא קידש בלילה ומקדש ביום – אינו אומר 'ויכולו', שלא נתקן לאומרו אלא בלילה (עפ"י

מאירי בשם הגאונים; רמ"א רע"א, ח). ואין צריך לקדש שוב 'קידושא רבה' אלא מכזיב לציאת בקידוש זה ידי שתי החובות (כ"מ במאירי; וכ"כ אחרונים – מובא בשמירת שבת כהלכתה נב, כו. וע"ש בהערה לענין אם אפשר לקדש קידוש זה על הפת, כבליה).

ג. נראה לכאורה שגם ביום טוב, מי שלא קידש בלילה מקדש והולך כל היום כולו, הגם שלענין הבדלה אין הדבר ברור אם מבדיל אחרי כן (ע' באחרונים רצט, ו; מנחת חינוך לא, יז). וזה דלא כמו שצייד בספר ברכת שמעון.

ג. אף על פי שכבוד יום וכבוד לילה כבוד יום קודם, אם אין לו לאדם אלא כוס אחד – אומר עליו קידוש היום בלילה שבת ולא ידחה הקידוש למחרת [אעפ"י שבכך יקיים גם קידוש של יום וגם כבוד יום. ערשב"ם ומאירי], שחביבה מצוה בשעתה.

קידוש של יום קודם להבדלה על היין, אבל הבדלה קודמת לכבוד יום. ועל כן יש לו לשייר מיינו לאחר שקידש לילה ויום להבדלה (עפ"י תוס' ק"ג).

ד. הנכנס לביתו במוצאי שבת ואין לו אלא כוס אחד – מניחה עד לאחר המזון ומבדיל על אותה כוס שמברך עליה, כמאן דאמר ברכת המזון טעונה כוס (ונחלקו הפוסקים בדבר להלכה). ואף על פי ששעת הבדלה קדמה, אין אומרים כאן 'חביבה מצוה בשעתה' כי אדרבה בהוצאת היום עדיף לאחר.

א. כמובא לעיל, לדעת רבנו נסים מדובר כשהתחיל לאכול מבעוד יום אבל בלאו הכי אין מתירים לו לאכול קודם הבדלה. ואולם התוס' הקשו על פירוש זה.

ב. גם אם יש לו יין יותר מרביעית, אי אפשר לו להבדיל ולשתות כמלא לוגמיו ואחר כך לברך על רביעית, שכיון שטעמו – פגמו [ואף רב אשי אינו חולק על כך]. ואין אומרים ישפוך כמלא לוגמיו לכוס אחרת וישתה – שצריך לשתות מכוס שיש בה רביעית (תוס'). וכן נקט המגן-אברהם להלכה דלא כמשמעות השלחן-ערוך. ובהגהות 'חיים נתיב' באר שהתוס' לא כתבו כן אלא לפי ההוה-אמינא. ואולם בשם הגרשז"א מובא שיש לחוש לדברי המגן-אברהם.

ג. אם יש לו מעט פחות משתי רביעיות, נראה שיכול להבדיל בתחילה על רביעית ולשתות מלוא לוגמיו, ואחר כך לתקן הפגימה על ידי שימוג משארית היין שבכלי האחר והרי יש לו רביעית מתוקנת לברכת המזון. ע' מגן אברהם רע"א ס"ק כד; קרבן נתנאל ורע"א; ערוך השלחן רע"א. ל. וכן אם היין שיש לו אינו מוגז במים, יכול להבדיל עליו ולתקנו על ידי הוספת מים – ובגמרא מדובר ביין שכבר נמוגז במים (עפ"י הרא"ש; או"ח רצו, ג).

דין כוס בברכת המזון – בברכות נא-נב.

דף קו (קז)

קצד. א. מה דין 'כוס פגום' לענין כוס של ברכה?

ב. מהו 'קידושא רבה'?

ג. מי שלא הבדיל במוצאי שבת – מה דינו? ומה הדין לענין ברכת האור?

ד. טעם, מהו שיבדיל? טעם, מהו שיקדש?

ה. מי שנטל ידיו לאכילה – האם יכול לקדש?

ו. האם אפשר לקדש על הפת?

א. 'כוס פגום' אין אומרים עליו ברכת המזון, ולא קידוש והבדלה וכדומה. כיצד הוא נפגם – כשטעמו ממנו. רבי יעקב בר אידי הקפיד על (יין מ)כד ששתו ממנו. רב אידי בר שישא הקפיד על כוס ששתו ממנה. מר בר רב אשי הקפיד אפילו על חבית פגומה.